

Utlämnad

Gavin Hoods *Utlämnad* är film skrämmande nära verkligheten. Det är en angelägen och till formen smart skildring av tidlösa och högaktuella ämnen som demokrati, mänskliga rättigheter, terrorism, media och makt.

Likaså fungerar filmen som ingång till vidare diskussioner om skapandet och upprätthållandet av "den andre", om ansvar och det mänskliga psyket.

Rekommenderad för gymnasiet

EN FILMHANDLEDNING AV
ELSA COJNBY

Handling

Den amerikanske familjefadern Anwar El-Ibrahimi, med rötter i Egypten, är på väg hem från en konferens i Sydafrika när han kidnappas av CIA-agenter och förs till ett nordafrikanskt land. Ett självmordsattentat som krävt nitton liv, länkas till telefonsamtal på Anwars mobiltelefon. Anwar står svarslös inför anklagelserna men bedyrar att han inte har eller har haft samröre med terrorister och att misstankar om hans inblandning i någon som helst form av terrordåd inte kan vara annat än förväxlingar. Som kemist med egyptiskt ursprung, säger indicierna hans kid-

nappare något annat och snart befinner sig Anwar endast iförd ögonbindel fastspänd på en stol i en mörk källare i ett gudsförgätet fängelse i ett avlägset land.

På flygplatsen hemma i USA väntade den höggravida hustrun Isabella hand i hand med sin och Anwars förvåntansfulla femåring. Men ingen pappa kom. Inte med det plan han skulle och inte med nästa. Isabellas första koll visar att Anwar inte fanns på planet, men då hon upptäcker att han använt sitt betalkort på planet bevisar det att han istället, av okänd anledning, raderats från passagerarlistan.

Anwar torteras och hamnar så småningom öga mot öga med den nye CIA-agenten Douglas Freeman, som nyligen efterträtt en framliden kollega. Douglas lyder direkt under order från Corrine Whitman, som rör sig i maktens korridorer i USA. Freeman har till uppgift att förse Corrine med den information hon vill ha från Anwar och även om han själv känner ett moraliskt tvivel inför de metoder som krävs så accepterar han sin roll.

Under tiden söker Isabella febrilt efter någon som kan hjälpa henne att finna och få hem sin make. Hon får kontakt med en gammal vän som jobbar för en senator och han hjälper henne - till dess att han inser att det kan få konsekvenser för hans politiska karriär.

Vore det inte för Douglas Freemans inneboende rättspatos och allt mer närda tvivel, inför såväl metoderna som praktiseras som Anwars skuld, skulle Anwar kunna bli en av dem som fastnar i ett av USA:s "black sites" på obe-

stämd framtid. Men Douglas hjälper till sist mannen han tidigare torterat att fly och ser till att han tar sig hem till USA samtidigt som han offentliggör missförhållandena.

Berättelsen om Anwar flätas samman med en tillsynes mindre viktig berättelse om ett ungt kärlekspar i det arabland där även Anwar hamnar. Ovetandes om sin hemlige pojkvåns förehavanden flyr Fatima från strukturellt förtryck och sin kontrollerande far och ger sig hän sin otillåtna kärlek. För sent blir hon varse att pojkvännen Khalid är jihadist och i självmordsattentatet han begår råkar han av misstag även ta med sig Fatima. Berättelsernas skenbara samtidighet visar sig vara det motsatta; det som först synes vara ett sidospår visar sig vara premissen och katalysatorn för berättelsen om Anwar. Det är Khalids självmordsattentat som Anwar anklagas för delaktighet i och det är den händelsen som leder Douglas Freeman in i historien, genom att CIA-agenten William Dixon, som ende amerikan, dör i attentatet.

Bilden av islam och "den andre"

Anwar El-Ibrahimi förs till ett muslimskt land i nordafrika, vilket framgår inte. Där utsätts han för tortyr och där möter vi även den radikala islamisten Khalid som har ett förhållande med underrättelsechefens hårt hållna dotter.

- Bilderna av när Anwar torteras blandas med bilderna av Khalids moskébesök och talet om jihad och rätten att ta till våld för att försvara vad man håller för heligt. Vad är egentligen Jihad? Är det ett begrepp som är exklusivt för islam? Vill regissören säga något med parallellklippningen mellan amerikanerna i tortyrkammaren och muslimerna i moskén?

Saeed redogör i filmen för vad han säger är ett muslimskt talspråk "beat your woman every morning - if you don't know why, she does". Hans ord rör ett omstritt och känsligt ämne; kvinnans roll i det muslimska samhället.

- Vad har du för uppfattning om islams kvinnoyn? Är det en kvinnoförtryckande religion? Vissa hävdar istället att det är tillämpningen, tolkningen av koranen och traditionen som utgör ett strukturellt problem, vilka argument har de för detta? Kan man skilja religion från tradition?

- Vad är Sharia?

I filmen säger Fatimas beskyddare att hennes bror skulle döda henne om han visste vad hon höll på med. I Sverige har flera uppmärksammade fall av sk "hedersmord" satt fokus på muslimska kvinnors situation och islams hedersbegrepp. Amnesty konstaterar att kraven på kvinnlig kyskhet är ett centralt element för hedersbegreppet, som annars har skiftande betydelser i de samhällen och kontexter det används. Idén om att individens heder är avhängig de andra familjemedlemmarnas beteenden motiverar och legitimerar mäns sociala och fysiska kontroll av kvinnor. Då kvinnans kyskhet blir avgörande för männens och familjens heder blir hon även synonym med den skam som måste bekämpas.

- Har begreppen heder och skam som tycks så centrala för förståelsen av islam, även en koppling till självmordsbombare som Khalid? Vad innebär martyrskap?

Trots att islam är världens näst största religion med uppemot 2 miljarder anhängare världen över, finns det i media en tendens att förenkla, polarisera och skapa en tudelning mellan "oss" och "dem", "västvärlden" och "den muslimska världen".

När hon söker efter sin man får Isabella frågan om hon noterat eventuella "misstänkta beteenden" hos maken. Ett av dessa potentiellt misstänkta beteenden uppgavs vara moskébesök. Man kan hävda att islam målas upp och används som hotbild mot västvärlden och mot den demokrati "vi" anser oss representera.

- Personer och grupper definierar sig genom att peka ut och särskilja "den andre". Ibland hör man att ett gemensamt hot kan stärka gruppens känsla av samhörighet. Håller eleverna med om att "islamofobi" skulle kunna fungera som en förenande kraft? Varför/varför inte?

- "Den andre" utgörs av olika personer vid olika tillfällen men finns det återkommande drag i vårt förhållande till och sett att se på "den andre", den "vi" inte är? Finns det en tendens att "vi" allt som oftast är "de bättre"?

Terrorism

Efter den 11 september 2001 omnämns "the war on terrorism" i vart och vartannat nyhetsinslag, särskilt ofta på tungan på amerikanska politiker. Terrorism är dock ingen ny företeelse och vilka aktioner eller vilka aktörer som klassas som terrorism och terrorister låter sig inte entydigt definieras.

- Vilka definitioner av terrorism kan eleverna komma på? Hur används begreppet i massmedia? Finns det en tendens att "terrorism" och "terroråd" är vad "dom andra" sysslar med, medan det egna samhället "besvarar hotet" genom "insatser", "aktioner" och "tillslag"? Hur skiljer sig egentligen "terrorism" från "the war on terrorism"?

- Självmordattentat, som det Khalid begår i filmen, är heller inte ett nytt eller för islam specifikt fenomen. Metoden finns beskriven redan i bibeln och togs i bruk i stor omfattning i och med de japanska kamikazepiloterna under andra världskriget. Hur resonerar eleverna kring självmordsattentat? Går det att förstå vilka mekanismer och känslor som ligger bakom?

- I filmen framhåller Douglas att tortyr och kränkningar skapar nya fiender. Många menar att terrorister upplever sig som soldater i ett krig, vilket understryks av att de ofta uppträder i pressmeddelanden klädda och beväpnade som militärer, och att de förutom utanförskap även upplever sig kränkta och hotade. Talar något för att Khalid känner så?

- Vilka "terroråd" kan eleverna dra sig till minnes? Minns de omständigheterna och vilka som tog på sig skulden? Funderar eleverna över risken för nya terroråd? Är de rädda?

- Kan den skräck och instabilitet som terrorism syftar till också ha en stärkande bieffekt? Relaterat till diskussionen om "oss och dem" kan ett gemensamt hot stärka känslan av samhörighet inom gruppen? Vissa hävdar också att ett visst mått av rädsla hos populationen är bra för ekonomin. Den ångest rädslan skapar stimulerar konsumtionskraften. Vad tror eleverna om detta?

Makt, vanmakt och ansvar

"Någon måste kunna se mig i ögonen och säga vad han har gjort", skriker Isabella förtvivlat i sökandet efter Anwar. Men i filmen befinner sig den ytterst ansvariga långt borta. Corrine Whitman är inte bara på tryggt avstånd från den mörka tortyrkammaren, utan gör också sitt bästa för att vara oanträffbar i maktens korridorer. Att vara den som ser men inte själv blir sedd är en strategiskt viktig maktposition. Michel Foucault är en fransk sociolog och filosof som har utvecklat kända teorier kring just makt och seende.

Foucault har bland annat lånat en fängelsebyggnad för att illustrera metoder för maktutövning. I ett fängelse konstruerat så att fångarna alltid är fullt synliga för vakterna men aldrig själva ser sina övervakare måste de agera som om de ständigt vore bevakade. I större sammanhang och samhället som helhet kan fenomenet kallas för social kontroll; medborgarna övervakar sig själva, medvetna om att suspekta eller felaktiga beteenden alltid riskerar att upptäckas av den osynliga högre makten. På ett enkelt och mindre abstrakt plan kan man referera till Foucault för att konstatera hur synlighet relateras till objektpositionen, underläge och utsatthet medan subjektets osynlighet blir en garant för dess oinskränkta frihet och makt.

- Kan eleverna hitta fler referenser till sambandet mellan syn, betraktande och makt i filmen?

Den unge Douglas Freeman är tilldelad rollen som efterträdare till William Dixon. Han befinner sig på platsen inte som Douglas Freeman, utan som CIA-analytikern Douglas Freeman. Egenskapen av CIA-agent är den roll, den position inom gruppen, han axlar och med vilken vissa förväntningar om beteende är förbundna.

I ett känt psykologiskt experiment på sjuttioalet tilldelades 21 frivilliga collegestudenter roller som fångar respektive fängvaktare. Experimentet, som var tänkt att pågå under två veckor, tvingades avbrytas redan efter sex dagar. Deltagarna absorberades av miljön och rollerna de tilldelats så till den milda grad att deras beteenden tenderade att bli sadistiska. Philip Zimbardo, som ledde experimentet, drog slutsatsen att identiteter och beteenden skapas och förstås i förhållande till den sociala miljön.

- Vad händer när en individ utsätts för gruppträck? Gör det henne aktiv eller passiv? Kan man sluta tänka självständigt? Kan man i så fall också avsäga sig ansvaret för sina handlingar?

- Vad kan uniformer ha för betydelse för yrkesgrupper och individer som bär dem? Är de en påminnelse om roller och gruppmedlemskap? Om gruppens normer och värderingar? Om lydnad? Påverkar uniformen känslan av ansvar? Hur?

I ett annat klassiskt socialpsykologiskt experiment fick försökspersoner i en grupp jämföra längden på olika linjer. En given linje skulle jämföras med tre andra; en kortare, en längre och en identisk. Längdförhållandena mellan linjerna var tydliga men resultatet av undersökningen var bristfälligt. Studien, som leddes av Solomon Asch, gav istället vid handen att gruppmedlemmar tenderar att svara som varandra, oavsett uppenbart rätt eller fel. Började en person ange fel linje följde allt fler efter och uppgav det felaktiga alternativet, trots att det knappast gick att ta miste.

- Hur resonerar eleverna kring Aschs studie? Varför tror de att man väljer bort sin valmöjlighet och går emot det man själv egentligen anser är rätt? Vad innebär "konformitet" och på vilket sätt kan det gynna en grupp?

"Don't be one of those people who turns away!", vädjar Isabella när barndomsvännen ger vika inför senatorns påtryckningar. Till slut väljer Douglas att ta sitt ansvar och agera efter vad han själv anser vara det rätta. Något som borde vara självklart men inte alltid är det. Tvärtom visar historien upprepat hur människor "blundar för" obehagliga sanningar, trots att de är medvetna om vad som pågår. Efter ett uppmärksammat mord i USA talas det ibland om "Genovese Syndrome", som syftar på fenomenet att vittnen, tvärtemot vad man rimligen kunnat anta, är mindre benägna att ingripa ju fler de är. Den 28-åriga Kitty Genovese misshandlades i en halvtimme utanför sitt hem innan hon slutligen brutalt mördades. Allt inför 38 vittnen - varav ingen larmade polisen. Efteråt förklarade de ledsna och chockade grannarna att de förutsatt att någon annan skulle ha ingripit, något forskare kommit att kalla "diffusion of responsibility".

- Att tyst beskåda ett skeende utan att ingripa - är det att vara medskyldig? Innebär passivitet ett tyst medgivande?

- I en skola där det förekommer mobbning finns det också tysta aktörer. Vilken roll spelar de och hur påverkar de vad som sker, genom att inte agera? Skulle något förändras om mobbaren inte hade en publik?

Människovärde, mänskliga rättigheter och rättssäkerhet

"Would the senator really stick his head out for a terrorist?"

Kritiken av hur Anwar behandlas är egentligen ett ifrågasättande av hela den amerikanska försvarsmakten och senatoren gör mycket riktigt klart att han inte är beredd att offra sin karriär över fallet Anwar.

- Vad är egentligen människovärde? Kan eleverna hitta fler olika definitioner? Är "alla människors lika värde" självklart?

- Vad är "mänskliga rättigheter"? "Alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter." Så inleds FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1948. Hur tillkom dessa och vad syftar de till? Vad innebär ratifikation? Skulle ni resonera annorlunda kring Anwars rättigheter om han vore skyldig till inblandning i terrordådet? Kan man förverka sina mänskliga rättigheter?

- Överlägset påpekar Whitman för Douglas hur de metoder han ifrågasätter just idag har räddat livet på 7 000 Londonbor. Påståendet är i sak svårt att bemöta för hur vet vi något om de illdåd som inte sker? Hur kan vanliga medborgare bedöma och värdera insatser som syftar till att stävja hot som vi inte vet existerar - förens det är för sent? Men Corinnes resonemang inrymmer två antaganden; att ändamålen helgar medlen och att några får offras för det stora flertalets lycka. Hur resonerar eleverna? Finns det tillfällen då ändamålet helgar medlen? I så fall vilka?

- Utilitarismen är en moralfilosofisk lära som syftar till att maximera det goda för det största antalet. Kan du, med hänvisning till en utilitaristisk riktning, legitimera att en människas värde och rätt åsidosätts för att det medför de bästa konsekvenserna för ett större flertal? Varför/varför inte? Ge exempel!

- "Hittar man inget fel, har man inte letat tillräckligt" menar Whitman som vidare påpekar att även Mohammed Atta (en av piloterna i attacken mot WTC 2001) verkade oskyldig. Misstankarna mot El-Ibrahimi blir detsamma som hans skuld och han är på förhand dömd för ett brott som legitimerar vilka förhörstekniker som helst i jakten på ett erkännande. Men om Anwar vore skyldig? Skulle något förändras och skulle eleverna resonera annorlunda kring hans rättigheter om han vore inblandad i terrordådet? Kan man förverka sina mänskliga rättigheter?

- Anwar utsätts för grova kränkningar av demokratins stöttepelare, däribland vad som kallas rättssäkerhet. Vad innebär rättssäkerhet? "Alla är lika inför lagen", "hellre fria än fälla" och man är "oskyldig till dess motsatsen bevisas", heter det i Sverige. Hur införlivas påståendena i praktiken? Är Sverige bra på att upprätthålla rättssäkerheten? Är alla "lika inför lagen"?

Tortyr

"The United States does not torture, Douglas"

Enligt FN:s konvention mot tortyr får ingen utsättas för tortyr och misshandel. Även Genèvekonventionen, som reglerar handlingar under väpnade konflikter, förbjuder alla former av tortyr. Men förbudet mot tortyr hotas av "kriget mot terrorismen" och nya vägar för att kringgå förbudet och rättfärdiga orättfärdiga metoder väcks till liv.

Filmens originaltitel, *Rendition*, syftar på den praktik som innebär olaglig förflyttning av personer mellan länder. "Extraordinary renditions" betecknar att personen dessutom förflyttas till ett land som kränker artiklar i UNCAT (United Nations Convention Against Torture) och tillämpar tortyr. Benämningen "torture by proxy" syftar till att synliggöra vad praktiken innebär - ett sätt att kringgå folkrätten och skicka tortyr på entreprenad.

Filmen erinrar om många liknande fall i verkligheten, men framförallt har den jämförts med fallet Maher Arar. Den 32-årige ingenjören och kanadensiske medborgaren, var på väg hem till Toronto när han kidnappades av CIA-agenter i New York och fördes till Syrien. Grundlöst anklagad för samröre med al-Qaida hölls han där fängslad och torterades i ett år innan han frigavs.

Sedan terrordåden den 11 september 2001 uppskattas USA ha fängslat 70 000 personer - utanför sina gränser. Över 10 000 personer förmodas hållas fängslade under uppsikt av USA och ett okänt antal "högprioriterade" fångar "försvinner" och flyttas runt mellan hemliga fångelser och läger, sk "black sites". Sådana är, enligt interna-

tionell rätt, förbjudna då de omöjliggör insyn från internationella organisationer och inspektioner och lämnar fångarna utan rättsligt skydd.

- Vad är tortyr? Guantánamo har blivit en stark symbol för amerikanska övergrepp. Varför, tror eleverna?
- Military Commission Act, som las fram för Kongressen i september 2006, medför bland annat att "bevisning" som framkommit under tortyr blir giltig. Hur ser eleverna på detta? I filmen erkänner Anwar sig skyldig till ett brott som han inte begått. Kan man överhuvudtaget få fram tillförlitlig information i en tortyrsituation? Vad är syftet med tortyr?
- Hur förhåller sig Sverige till "extraordinary renditions"? FN riktar kritik mot landet med anledning av deporteringen av två egyptier i december 2001, vad hände?

Massmedia

Under många av rubrikerna ovan antyds att språket är ett viktigt instrument för maktutövning och opinionsbildning. "Pressade förhörsmetoder" i motsats till "tortyr", "extraordinary renditions" och "torture by proxy", "terrordåd" och "insatser" är formuleringar som kan beskriva samma sak men som ger dem olika laddning och innebörd.

- Beroende på hur man förstår massmedias roll och funktion kommer man att resonera olika om betydelsen av hur och vad som framställs där. Olika forskningstraditioner

betonar olika ståndpunkter. Vissa menar att en text (i vidgad bemärkelse) får sin innebörd först när den möter sin publik; en framställning kommer således ha olika innebörd beroende på vem som tar del av den. Resonerar man så har publiken en aktiv och avgörande roll och själva texten blir inte fullt lika intressant att studera. Andra betonar istället hur framställningen skapar och konstruerar den "verklighet" som den ger sken av att beskriva. Genom att media tolkar och beskriver händelser för oss påverkas vår förmåga att uppfatta och tänka runt händelserna. Med utgångspunkt i den senare traditionen; vad innebär "tolkningsföreträde"? Studera och jämför nyhetsrapporteringen och undersök i vilka ord olika "nyheter" illustreras!

I filmen kontakter Douglas pressen för att synliggöra missförhållanden. Att bli synliggjord och utsättas för inblick är ett hot mot makten som fruktar "skandaler" och massmedia har stor makt genom sin förmåga att offentliggöra skeenden. Vad som visas är lika intressant som hur det visas.

- Filmen i sig, som massmedia, utgör också ett tolkningsföreträde. Vad tycker eleverna om hur det gjorts?

Filmens berättarform

Till sin form anspelar filmen mycket på kontraster, ljus och mörker, rent och orent, skyskrapor och tortyrkammare, "manligt" och "kvinnligt", det brutala och det tillrättalagda och så vidare. Regissören har valt att göra en ganska enkel och rak berättelse, som inleds med bilden av familjelycka bland höstlöven i ett medelklassbostadsområde och efter klimax trappas ner och avrundas med familjens återförening i samma bostadsområde, mer tillspetsad genom en parallell berättelse. Överraskningen består i att de skeenden som upplevs vara parallella inte alls är det, utan tvärtom följer på varandra.

- Tycker eleverna att filmens intrig är bra uppbyggd? Upplever de att filmens karaktärer är förenklade? Bekräftar eller bestrider filmen den etablerade bilden av män, kvinnor, muslimer, politiker? Känns berättelsen relevant?

Produktionsuppgifter

USA 2007

Originaltitel: Rendition

Producent: Steve Golin & Marcus Viscidi

Manus: Kelley Sane

Regi: Gavin Hood

Klippning: Meqan Gill

Produktionsdesign: Barry Robison

Musik: Paul Hepker & Mark Kilian

I rollerna

Douglas Freeman - Jake Gyllenhaal

Isabella Fields El Ibrahimini - Reese Witherspoon

Anwar El Ibrahimini - Omar Metwally

Senator Hawkins - Alan Arkin

Alan Smith - Peter Saarsgard

Corrine Withman - Meryl Streep

Iqal Naor - Abasi Fawal

Safiya - Hadar Ratzon

Fatima - Zineb Oukash

Tekniska uppgifter

Speltid: 120 minuter

Format: Cinemascope

Ljud: Dolby Digital DTS

Censur: Från 15 år

Svensk premiär: 15 februari 2008

Distribution

Svensk Filmindustri, 169 86 Stockholm Tel 08-680 35 00 fax 08-680 37 83 sffilm@sf.se

Redaktion: Andreas Hoffsten, Barn & Ungdom, Svenska Filminstitutet, april 2008